

ali treba priznati da svako društvo u nekom razdoblju sadrži određenu količinu nasilja koja je »funkcionalna« za njegov opstanak. Zato možemo reći da je nasilje u današnjim društvima i onima ranijima, proporcionalno zastupljeno, jer svaka kultura, svako društvo, razvija svoj konkretni potencijal moći i kanalizira ga u primjeni nasilja ili ga zadovoljava određenim ritualima (primjerice viteške borbe, sportska takmičenja itd.), a za koje su važila pravila.

Svaka kultura ima svoje simbole moći i sile. U povijesti se vizualizirala moć države ili vladara i prikazivala često slavolucima, kipovima, reljefima itd. koji su služili reproduciranju kulta moći aktualne vlasti, ideologiziranju njihove moći i zastrašivanju neprijatelja. U njima su neprijatelji prikazani kao pobijedeni, unakaženi, slabi. Međutim, čovjek je često onečovječen – odsječene glave, oslijepljen, bičevan. Neki simboli moći kao pobjede gotovo su stalni u ljudskoj povijesti. Primjera radi, statua cara Hadriana s jednom nogom na ležećem tijelu pobijedenoga neprijatelja i novinska slika vojnika s jednom nogom na mrtvom tijelu civila u doba rata u Sarajevu (53).

Knjiga **Kulturen der Gewalt** otkriva geografski i povijesni spektar odnosa različitih kultura prema nasilju. Osobito je preporučljiva za studij sociologije kulture, kulturne i povijesne antropologije.

Ivan Cifrić

Marina Fischer-Kowalski i sur.

GESELLSCHAFTLICHER STOFFWECHSEL UND KOLONISIERUNG VON NATUR

Ein Versuch in Sozialer Ökologie

G+B Verlag Fakultas, Amsterdam 1997, 292 str.

Knjiga **Društvena razmjena materije i koloniziranje prirode** plod je višegodišnjeg znanstvenog rada projektnog tima u okviru Odsjeka Socijalne ekologije Instituta za interdisciplinarno istraživanje i obrazovanje odraslih (IFF) Sveučilišta u Innsbrucku, Klagenfurtu i Beču. U timu su sudjelovali Marina-Fischer-Kowalski, Helmut Haberl, Walter Hüttler, Harald Payer, Heinz Schnadel, Verena Winiwarter i Helga Zangerl-Weizs, koji su ujedno autori ili koautori pojedinih poglavlja u knjizi. U njoj je također objavljeno nekoliko suradničkih priloga: Thomas Macho, Maria Nicolini i Rolf Peter Sieferle.

U sadržajnom pogledu knjiga ima četiri dijela: *Orijentacije između društva i prirode*, *Razmjena materije industrijskih društava*, *Kolonizirajući zahvati u prirodne sustave* i *Društveno samousmjeravanje*. Svaki dio je razrađen u odjeljke i pododjeljke, a na kraju sadrži popis literature, kazalo imena i bilješku o autorima.

U ovom prikazu osvrnut ćemo se samo na konceptijski pristup, iako ova knjiga svakako zaslužuje opširniju raspravu, možda s nekim konkretizacijama iz Hrvatske u ovakvom pristupu održivom razvoju, kao što su to učinili autori na primjerima Austrije.

U vrijeme rasprava o održivom razvoju, ekološkoj krizi, različitim vizijama budućnosti svijeta, itd. autori izlažu opći konceptualni misaoni okvir, argumentiran relevantnim podacima na primjeru Austrije, kao poticaj za nastavak razmišljanja o odnosu čovjeka i prirode. Opća karakteristika je interdisciplinarnost u pristupu i razumijevanju ekoloških problema koji nastaju kao rezultat pogrešnog

(fehlerhaft) »industrijskog metabolizma«, odnosno poremećene razmjene materije između čovjeka i prirode. Marx je u analizi problema grada (*Kapital I*) koristio termin »razmjena materije između čovjeka i zemlje«.

Dva su ključna pojma na kojima autori grade svoj konceptijski pristup. To su **razmjena materije** (*Stoffwechsel*) i **koloniziranje** (*Kolonisierung*). Treći važan pojam – **metabolizam** (*Metabolism*), supstitutivni za »razmjenu materije« već se koristi u socijalnoekološkim analizama.

Razmjena materije je pojam što ga upotrebljava biologija, a misli se na energetske i materijalne procese pretvorbe (preobrazbe). Danas se u socijalnoj ekologiji umjesto njega koristi i termin **metabolizam** kojemu se za različite razine analize pridodaju pojašnjavajući termini. Primjerice, »industrijski metabolizam« (Ayers, R. U. / Simonis, U. E. /1994/. *Industrial metabolism*. Bonn: *Economica*; Durney, A. /1997/. *Industrial Metabolism. Extended Definition*. Berlin: WZB FS II 97–404, str. 39), grad kao »društveni metabolizam« (Hamm, B., /1998/. *Lokale Agenda 21. Jahrbuch Ökologie 1999*), »fiziološko-metabolični odnos ekosfere i antroposfere« (Schellenhuber, H.–J. /1998/. *Globales Umweltmanagement oder: Dr. Lovelock übernimmt DR. Frankenstein Praxis. Jahrbuch Ökologie 1999*:182), metabolizam antroposfere (Baccini, P. /Brunner, P. H. /1991/. *Metabolism of the Antroposphere*. Berlin), ili »metabolizam Zemlje«.

Poremećena **razmjena materije** između društva i prirode kao ekološki problem znači sasvim određenu sliku u konceptijskom pristupu. Društvo se shvaća kao »organizam« koji isisava prirodne materijale, prerađuje ih za svoje potrebe, a prirodi vraća otpad. Ovakva analiza se može primijeniti na neko gospodarstvo, naselje ili cijelu Zemljinu »antroposferu«. U ekonomskom pogledu (mikro- ili makroekonomskom) riječ je o logici odnosa *inputa* i *outputa*. Slično se može analizirati i ener-

getske ili kemijske aspekte »razmjene materije«. Tijekom generacija u nepromijenjenim uvjetima života i gospodarenja ovaj je proces bio kvantitativno manji nego u posljednjih nekoliko stoljeća. Dok se prije nekoliko desetljeća ukazivalo na probleme emisije, danas se pozornost usmjerava na problem »razmjene« kao kompleksniji problem globalne ravnoteže.

Drugi ključni pojam u konceptu je **koloniziranje**. Sam pojam dolazi od kolonije i *colonus* – slobodnog obrađivanja nekog zemljišta. »Koloniziranje znači namjerno dovesti neki dinamični prirodni sustav u određeno stanje i takvim ga održati« (Kowalski, IX). Na njega utječu društvene i prirodne tendencije. Čovjek primjenjuje različite parametre usmjeravanja da dobije veće količine prirodnog materijala, ali gubi sistemsku moć samokontrole. Nakon nekog vremena uzdržavanja od zahvata u prirodu (ekosustave) oni će se sami ponovno oporaviti (vrijeme oporavka sustava), ali čovjeku neće biti više na jednak način iskoristivi. Zato je čovjek prinuđen dati mnogo više radnog ulaganja da bi održao kolonizirano stanje.

Slično se može pokazati i na primjerima iz povijesti koloniziranja nerazvijenih zemalja. Ciljevi kolonizacije bili su dobivanje prirodnih resursa iz kolonija i njihova prilagodba »civiliziranom« svijetu. Međutim, kasnije su kolonije postale socijalni i kulturni prostori u koje se trebalo ulagati mnogo energije za njihovo održavanje. Kolonije nisu donosile samo koristi nego i povećane troškove, jer su trajno razoreni sustavi autohtonih kultura, koji se nisu mogli više obnoviti u njihovom izvornom obliku.

Autori smatraju da se s pojmovima **razmjena materije** i **koloniziranje** može opisati interakcija čovjeka i prirode u cjelokupnoj čovjekovoj kulturnoj povijesti na Zemlji. Ta razina odnosa čovjeka i prirode razumije se kao **ko-evolucija društvenih i prirodnih sustava**. Ako se radi o socijalnim sustavima, tada je riječ o »kulturnoj

evoluciji«. Nije riječ o visokoj kulturnoj razini niti o redukciji kulturnih procesa na biološke procese (o evoluciji preko gena) nego o društvenoj proizvodnji i simboličkim sadržajima. Kulturna evolucija zbiva se u interakciji društva i dinamičnih prirodnih sustava, čija je promjenjivost reakcija na društvenu razmjenu materija ili oblike koloniziranja.

U prvom dijelu knjige Fischer–Kowalski elaborira biološku i društvenu razmjenu materije i društveno koloniziranje prirode. Ovdje je važan pojam **bazalni metabolizam**, tj. društveni *input* obnovljivih resursa i društveni *output* (otpaci, emisije) i **prošireni bazalni metabolizam** koji slijedi zbog promijenjenih prirodnih odnosa. Proširenje je u tome što nastaje društveni *input* neobnovljivih resursa i *output*, također, neobnovljivih resursa. Konceptijski se polazi od pojmova »biosfere« i »antroposfere«. Biosfera je materijalno zatvoreni i energetski otvoreni sustav, dok je društvo materijalno i energetski otvoreni sustav (10). Društvo se definira kao materijalni subsustav biosfere, a ne kao sustav komunikacija (kao kod Luhmanna). Proces kolonizacije prirodnog teče društvenim aktivnostima (»kolonizirajući zahvati u životne procese«). Što je »dobro«, a što »loše« za okoliš, najčešće ovisi o tome kako pojedine discipline istražuju i objašnjavaju odnos čovjeka i prirode. Eksperti kao i obični ljudi često su zarobljenici svojih misaonih obrazaca. Autorica se zato pita kako se može prepoznati ekološku štetnost (*Umweltschädlichkeit*), i što je ona. Kao odgovor na to pitanje navodi četiri **paradigme prepoznavanja šteta u okolišu** (17): 1. »otrovni/štetne tvari« (područje: medicinara, kemičara i dijela javnosti). Ova strategija postavlja pitanje koje tvari su otrovne, koje granične mjere koristiti i kako ih kontrolirati, jer postoje očekivani rizici; 2. »prirodna ravnoteža« (područje: biologa, klimatologa i poljoprivrednih znanosti). U njoj je važno pitanje kako funkcionira prirodni sustav, da bi se provele neke mje-

re i kontrola. Umjesto očekivanih rizika važno je odlučiti koje prirodne sustave treba održati; 3. paradigma »resursne ekonomije, entropije« (područje: ekonomista i fizičara) postavlja pitanje koje su gospodarske aktivnosti entropične, kako bi utvrdila mjere i kontrolu i procjenjivala odnos rada i prirodnih resursa; i 4. paradigma »konvivalnost« (područje: filozofa i moralista) polazi od pitanja o uzajamnoj ovisnosti i respektu života na Zemlji, također s ciljem utvrđivanja adekvatnih mjera i kontrole, a radi vrednovanja moguće štete za okoliš što će nastati davanjem prednosti čovjeku.

Zajedno s Helmutom Haberlom pokazuje primjenu pojmova **razmjena materije i koloniziranje** na povijesni proces, pa analiziraju tri tipa društva: **lovačko–sakupljačka, agrarna i industrijsko društvo**. Tekstualno i grafički (33) pokazuje da se do industrijske revolucije koristila biomasa, a nakon nje fosilna i druga (voda, sunce, atomska energija) koji će se za nekoliko desetljeća smanjivati. Usporedimo li lovačko–sakupljački tip društva i industrijski (Austrija), tada se na *input* strani pokazuje odnos vrijednosti, primjerice za sirovine 3:55, na *output* strani (otpad, emisije) 35:1.320; u korištenju zraka 12:120 itd.

U ovom dijelu zanimljiva su razmatranja Rolfa Petera Sieferlea o socijalno–ekološkom sustavu, kulturnoj evoluciji, kulturi kao sustavu, pluralizmu kultura i socijalno–ekološkom međusobnom djelovanju. Sieferle pokazuje kako je socijalno–ekološki sustav, tj. odnos prirode i kulture posredovan populacijom. Tako se može odnos prirode, populacije i kulture dvjako shvatiti. U prvom slučaju čovjek i priroda kao materijalne stvarnosti tvore humano–ekološki sustav, a kultura specifični okoliš. U drugom slučaju riječ je o odnosu prirode i društva (socijalnog sustava, koje tvori čovjek i kultura. U smislu kulturne evolucije oni su »subjekt«. Tijekom povijesti istodobno postoje takvi subjekti, koji s jedne strane djeluju izola-

cijski na čuvanje vlastitog identiteta, a s druge strane utječu na druge »subjekte« (kulture). U vremenskoj dimenziji oni su subjekti kulturne evolucije.

U drugom dijelu knjige autori nastavljaju analizu u smislu konkretizacije teoretskog pristupa. Najprije se govori o metodičkim osnovnim pitanjima razgraničavanja između društva i prirode, a zatim o razmjeni materije (na primjeru materijala, energije, vode) u Austriji s komparativnim podacima za neke industrijske zemlje.

Treći dio knjige bavi se pitanjima kolonizacije, nekih tipologija i kolonizacijom u ekološkom diskursu. Autori napominju da granica između »kolonija« i »društva« postaju sve više nejasne (*fuzzy*). Primjerice genetski promijenjeni mikroorganizmi su dijelovi društvenog metabolizma; s druge strane oni su kolonizirani prirodni sustavi.

U četvrtom dijelu analiza je usmjerena na pitanja dinamike i samousmjeravanja industrijskog društva, promjene paradigme zaštite prirode u Austriji. U tom kontekstu prikazan je razvoj ideja o zaštiti okoliša i sudjelovanja organizacija u Austriji od sredine prošlog stoljeća do danas.

O knjizi se općenito može reći da je izvanredno napisano sintetiziranje dosadašnjih rasprava u pojedinim disciplinama i pristupima u kojoj autori izlažu svoj pristup i konceptualno razumijevanje socijalne ekologije. Njihova razmišljanja u primjeni tog koncepta kreću se od povijesnih analiza društava do konkretizacije na pojedinim aspektima (energije, materijala, vode itd.) i primjerima iz Austrije. Na taj način čitatelj dobiva cjelovit uvid u njihov konceptiju koja se temelji na analizi dvaju ključnih pojmova **metabolizam** i **koloniziranje** te raščlamba odnosa struktura na povijesnoj i aktualnoj razini.

Knjiga **Društvena razmjena materije i koloniziranje prirode** ima ne samo teoretsku važnost za socijalnoekološki diskurs nego ima i neka obilježja udžbenika.

U tom smislu preporučljiva je svakome tko se bavi istraživanjima – bilo teoretskim bilo empirijskim – iz područja socijalne ekologije.

Ivan Cifrić

JAHRBUCH ÖKOLOGIE 1999

Beck Verlag, München, 1998, 286 str.

Godišnjak ekologije 1999 donosi i ovaj puta niz zanimljivih priloga o aktualnim temama.

U prvom dijelu zbornika pod naslovom **Perspektive** tri su priloga: Bruno S. Frey/Marcel Kucher: *Umweltmoral oder Umweltökonomie (Ekološki moral ili ekološka ekonomija)*; Carl Amery: *Über Plattwelter und Ptolemäer (O ravnim svjetovima i ptolomejcima)* i Max Peschek: *Neue Männer braucht die Ökologie (Novi ljudi trebaju ekologiju)*.

Frey i Kucher polaze od toga da se u pogledu ekoloških problema izražavaju disciplinarni pristupi. Ekonomisti propagiraju tržišne instrumente, sociolozi, psiholozi i pedagozi ukazuju na važnost »novih vrednota« i etičkih stajališta. Autori u članku pokazuju važnost ekološkog morala u ekonomiji, tj. da je ekološki moral mnogo značajniji nego što se to dosad u ekonomiji smatralo. Čovjekovo ponašanje uvjetuju izvanjski (ekstrinzični) i unutarnji (intrinzični) motivi. Izvanjski motivirani pojedinac poduzima aktivnosti ako mu one donose veće koristi nego što su mu troškovi, pa je »potražnja za ekološkim moralom« tim veća. Naprotiv unutarnja motivacija znači da će se pojedinac zalagati za nešto iako za to neće biti nagrađen, a propusti li aktivnost neće biti kažnjen.

Autori ukazuju na ulogu »efekta potiskivanja« (u socijalnoj psihologiji: skriveni troškovi nagrade), tj. izvanjskog potiskivanja intrinzične motivacije. Naime, ako su izvanjski poticaji atraktivni tada se mišljenja motivacija i potiskuje prvotna unu-